

# ЗАГАДКОВОСТІ «БЕЛЬ РОЗ»: ПРО СТРУКТУРУ НЕОГОТИЧНОГО СЮЖЕТУ

*Сергій ТУЗКОВ, Інна ТУЗКОВА (Кіровоград)*

*У статті досліджується сюжетна структура неоготичного роману С. Еббот «Ріка і троянда». Виділяються традиційні елементи готичного сюжету: готичний хронотоп, мотиви тайни, жаху, привида, сюжетні ситуації та типи героїв. Робиться висновок, що в цьому творі дублюються основні мотиви та сюжетні ходи «радкліфівського роману».*

*Ключові слова: готичний сюжет, сюжетні мотиви, готичний хронотоп, типи героїв, «радкліфівський роман», С. Еббот.*

*The plot structure of S. Ebbot's neo-gothic novel "The River and the Rose" is investigated in the article. The traditional elements of the gothic novel such as gothic chronotop, motives of mystery, horror, phantom, plot situations and types of the character are being distinguished. The conclusion that the main motives and plot situations of "A. Radcliffe's novel" are duplicated in this work.*

*Key words: gothic plot, plot motives, gothic chronotop, types of character, "A. Radcliffe's novel", S. Ebbot.*

З позиції сучасної літератури готика – один з найбільш успішних масових жанрів. У цілому історія готичного роману надзвичайно показова. Її основні етапи добре відомі: виникнення жанру й поява класичних зразків, засвоєння класики системами різних культур, наступне тиражування, яке супроводжувалося снобиським презирством інтелектуалів та довгим успіхом у широкого загалу [2; 3; 5]. Ця канва так само незмінна, як сюжетні ходи самого готичного роману, який має наступні відмінності:

1. Сюжет будується навколо таємниці – наприклад, чийогось зникнення, чи походження, нерозкритого злочину, позбавлення спадку. Зазвичай використовується не один подібний мотив, а комбінація з декількох мотивів. Розкриття таємниці відкладається до самого фіналу.

2. Оповідь огорнута атмосферою страху та жаху й розгортається у вигляді безперервної серії загроз спокою, безпеки й честі героя та героїні.

3. Похмура та зловісна сцена дії підтримує загальну атмосферу таємничості й страху. Місцем дії більшості готичних романів є древній, покинутий, напівзруйнований замок чи монастир, з темними коридорами, забороненими приміщеннями, запахом тліну та слугами, які все бачать і чують. Зовнішні умови містять у собі завивання вітру, бурхливі потоки,

непроглядні ліси, безлюдні пустощі, розриті могили, словом, усе, що здатне підсилити страх героїні, а таким чином, і читача.

4. У ранніх готичних романах центральний персонаж – дівчина. Вона гарна, мила, добродійна і у фіналі винагороджується подружнім щастям, становищем у суспільстві та багатством. Але, поряд із спільними для усіх романтичних героїнь рисами, вона має те, що у XVIII столітті називали «чутливістю». Їй подобається гуляти на самоті лісними галявинами й мріяти у місяці біля вікна своєї спальні; вона легко плаче, а у вирішальну мить втрачає свідомість.

5. Сама природа сюжету потребує присутності злодія. З розвитком готичного жанру злодій витісняє героїню (яка здебільшого є не стільки особистістю, скільки набором жіночих чеснот) з центру читацької уваги. У більш пізніх зразках жанру він здобуває повноту влади і зазвичай стає рушієм сюжету.

*Усі ці риси були відомі прозі та драматургії й раніше, але саме в готичному романі вони настільки виразно та ефективно поєдналися, що твір, який не має хоча б однієї з цих рис, уже не можна віднести до чистого готичного жанру.*

**Мета нашої статті** – показати, яким чином ці спільні особливості побудови готичного сюжету реалізуються в літературі XX століття.

У романі сучасної американської письменниці Сандри Еббот «Ріка та троянда» дублюються основні мотиви та сюжетні ходи «радкліфіанського роману». Дія розгортається влітку 1889 року на Півдні Америки в маєтку «Бель Роз» (Прекрасна Троянда). Сюжет будується навколо низки загадковостей, з якими постійно зштовхується головна героїня роману Сюзанна Хаув, щойно зійшовши з бостонського потягу:

- чому її ніхто не зустрічає на «платформі Паркера»?
- чим пояснити похмурий вигляд (вдягнені – як монахи? – у чорне!) і відверту неприязність старого-дворецького та похилого віку економки Джулії Поттер, які дуже неохоче і не відразу впускають її в дім?
- чому у вітальні на письмовому столі лежить газета за 1866 рік (двадцятитрилітньої давнини!)?
- що за леді зображені на двох овальних портретах у вітальні, і чому один з цих портретів («*Этот портрет вызвал у меня непонятный испуг...*» [1, с. 252]) урешті-решт виявляється варварськи знищеним?
- чий плач вона чує за стіною в сусідній кімнаті і чий щоденник там знаходить?
- чи існує місіс Паркер і, якщо «так», то чому Ендрю тримає її в ув'язненні?
- хто живе в асиметричній вежі та блукає вночі по дому?
- врешті-решт, хто вбиває міс Поттер?

Однак передусім у Сюзанні виникає питання, чому всі місцеві жителі ставляться відверто вороже до мешканців «Бель Роз», а колись розкішний маєток з часом перетворився на загнивший зсередины – хоча як і раніше зовні величний – дім: «... *это был не дом, а настоящий дворец из сказок о дальних странах и экзотических городах*» [1, с. 246]. Таким чином, зав'язка конфлікту в романі Сандри Еббот, як і в класиці готичної літератури, відбувається в минулому.

Оповідь у романі «Ріка и троянда» ведеться від особи героїні й починається з невеликого прологу: Сюзанна Хаув згадує вечір своїх заручин з Аароном Карлаелом (чудовий сон!), який закінчився його трагічною загибеллю. Подібно до принцеси з казки вона надовго провалилася в інший, здавалося б, вічний! сон («... *всё стало пусто и скучно без него*» [1, с. 240]), з якого почала виходити тільки через чотири роки, коли прийняла запрошення Ендрю Паркера приїхати на його плантацію, щоб допомогти в реставрації маєтку. До певної міри для неї ця поїздка була спробою втілити в реальність мрію про життя на благословенному Півдні, колись створену в уяві ідилію щасливого життя на маленькому усамітненому островці, яка була зруйнована із смертю нареченого-південця: «*Я ещё никогда не была на Юге, только грезила об этих местах...*» зізнається Сюзанна своєму коханому в день заручин і чує у відповідь: «*Там чудесно... Деревья стоят в цвету, река кажется сделанной из полированного стекла. Воскресными утрами мы будем брать лодку, уплывать по реке на наши любимые острова и устраивать пикники...*» [1, с. 236]. Природа цілком виправдовує її сподівання, на шляху від залізничної станції до маєтку вона насолоджується пейзажем: «*Огромные старые дубы были покрыты целыми зарослями мха, – снизу казалось, что там сплелись и замерли чудовищные пауки. На цвет и вид мох был одновременно страшноватым и мирным... Из глубины леса и из листвы над головой слышались голоса незнакомых птиц. Я вообразила, что меня внезапно перенесли в другой мир, таинственный и причудливо прекрасный...*» [1, с. 245].

Однак ще «на платформі Паркера» Сюзанна зіштовхується з першими ознаками незрозумілої ворожості начальника станції та кучера, який погодився відвезти її до «Бель Роз». Подив дівчини, викликаний як недобррозичливістю місцевих жителів, так і тим, що її ніхто не зустрів, тільки підсилюється після спілкування з дворецьким та економкою маєтку Ендрю Паркера. Але справжнє потрясіння Сюзанна переживає лише тоді, коли опиняється в середині маєтку. Насамперед її вражає контраст між колишньою величчю будинку, яка відчувається в окремих деталях обстановки, що уціліли, і теперішнім його запустінням: «*С каждым шагом мой ужас возрастал. Двери криво висели на петлях, прикрепленных прямо к косякам. В дальнем конце вестибюля большая винтовая лестница красного дерева вела на верхние этажи. Ступени были в несколько ярдов*

шириной, а перила казались достаточно внушительными, чтобы по ним могли съехать бок о бок сразу двое мальчишек. Однако и здесь многие ступени отсутствовали, а из перил были выломаны целые куски» [1, с. 254].

Читачі – а вслід за ними і героїня! – розуміють, що запустіння «Бель Роз» пов'язане з подіями громадянської війни, що закінчилася більш ніж двадцять років тому. Ця здогадка знаходить підтвердження, коли вже наступного після свого приїзду ранку, Сюзанна, що ледь не вмерла від жаху, намагається бігти на залізничну станцію, щоб скоріше повернутись додому, і шукає допомоги в лікаря Бейкера та його дружини, що мешкають поряд з «Бель Роз». Проте вона не тільки не отримує допомоги, на яку сподівалася, але й дізнається від них історію трагічної загибелі в кінці громадянської війни загону південців. Винуватцем того, що сталося, на думку очевидців, був батько Ендрю Паркера, хазяїн «Бель Роз». Таким чином, центральна таємниця – стрижень, на який нанизується сюжет роману Сандри Еббот, отримує логічне пояснення.

Але від цієї фатальної таємниці начебто «відгалужуються» таємниці та/або загадковості побічні, які відіграють у житті героїні не меншу роль. Передусім це загадковості, пов'язані з особою хазяїна маєтку Ендрю Паркера. Його образ створений за шаблоном романтичного героя – тридцятилітній красень, якого Сюзанна побачила з відкритої галереї «Бель Роз» і який намагався приборкати норавливого жеребця, легко полонив серце юної дівчини, котра жила спогадами про кохання, що не відбулося: *«Горячий чёрный жеребец вставал на дыбы, брыкался, расшвыривая гравий из-под копыт, подбрасывая седока высоко в воздух и снова припадая к земле вместе с ним. Всадник сразу выпрямлялся, отпуская шею коня... Прошло несколько минут, прежде чем мне удалось увидеть лицо наездника. Самое поразительное – он смеялся!... до меня донёлся его голос: он гремел весельем, перекрывая возгласы конюхов и дикое ржание жеребца. Я стояла, заворожённая пугающим зрелищем»* [1, с. 264–265].

Почуття, яке виникло раптово до Ендрю в Сюзанні супроводжується почуттям провини перед Аароном, вірність якому вона зберігала протягом чотирьох років після його смерті. Звідси мотив привида, обов'язковий для розвитку готичного сюжету. Привид Аарона з'являється Сюзанні двічі. Вперше – у лісі, коли Ендрю після чергової сутички з чорним жеребцем, знесилений утрачає свідомість. Сюзанна, у свою чергу, була на межі запаморочення (чергового!): *«Голова раскалывалась от боли, в ушах стоял странный звон, мне с трудом удавалось сосредоточить взгляд на окружающих предметах... Я закрыла лицо, ногтями царапая щеки, как будто, сосредоточившись на боли, могла ослабить вихрь головокружения, грозивший погасить сознание, точно слабый огонёк, а потом упала в траву, слабо постанывая и по-звериному страдальчески всхлиывая...»* [1, с. 290–291]. Перебуваючи у відчаї, вона чує, як хтось декілька разів кличе її, причому в голосі «відчувалось щось нереальне». Жах Сюзанни («Я

сидела неподвижно, не смея дышать и не в силах оглянуться, окаменев каждым мускулом тела. Мне хотелось кричать...» [1, с. 291]) ще більше підсилюється, коли вона бачить привид Аарона («... передо мной стоял Аарон. Простёртыми руками и умоляющим взглядом он звал меня к себе» [1, с. 292]), який докоряє їй через зраду: «Ты мёртв! Боже, ведь ты мёртв! – выкрикивала я снова и снова, дрожа всем телом, как сумасшедшая...» [1, с. 292].

У гарячому маренні Сюзанна відчуває «холод мертвої долоні» Аарона (кульмінаційний момент сцени), але через мить розуміє, що на її плечі лежить рука Ендрю Паркера. Таким чином, поява привида на сторінках роману отримує логічне пояснення: видіння Сюзанни викликане почуттям провини перед Аароном, яке вона підсвідомо відчуває після зустрічі з Ендрю Паркером. Не випадково, перш ніж, прийшовши до тьми після чергового запаморочення, подарувати Ендрю пристрасний поцілунок, Сюзанна відновлює в пам'яті (вставний епізод в оповіді!) сцену освічення в коханні з Аароном, котрому вона, як вихована дівчина, ніколи не дозволяла себе поцілувати [1, с. 293–296]. Через деякий час Сюзанна, здавалося б, розставляє всі крапки над «і»: «Самым горьким было воспоминание о том, что, когда сегодня утром мои воспалённые глаза приняли Эндрю Паркера за Аарона, я почувствовала ужас...» [1, с. 306]. Але прокинувшись від одного сну – після поцілунку Ендрю – Сюзанна, як принцеса з чарівної казки, відразу ж занурюється в інший (тепер уже жахливий!) сон. Кохання до Ендрю – як вона помилково гадає – кохання до одруженого чоловіка, здається їй жахливим злочином.

Після нападу НЕЗНАЙОМКИ Сюзанна провалюється в жахливий сон і знову бачить ПРИВИД Аарона («Вдруг из тумана на меня глянул Аарон. Он смеялся... Глаза его были полны ненависти, в смехе звучала горькая издёвка» [1, с. 348]), глузливий сміх якого довго звучить у її вухах. Опис сну Сюзанни – вставна новела, яка містить у собі всю атрибутику літературної готики: у жахливому сні, як у викривленому дзеркалі, реальні люди та події спотворюються. Раптово Сюзанна опиняється в танцювальній залі свого будинку в Бостоні на святі, котре нагадує її заручини з Аароном; вона збоку спостерігає, як Аарон танцює із схожою на неї дівчиною, обличчя якої вона ніяк не може розгледіти; будинок починає руйнуватися («Гости кружили и кружили по залу, а стены между тем оседали и рушились... В ужасе я смотрела, как рушится дом, который я так любила: его стены, построенные на века, разваливались на глазах, словно картонные...» [1, с. 350–351]); веселощі змінюються сумом, а гості на очах старіють (дряхліють!) і помирають один за одним. Лише Аарон такий же, як у вечір заручин. Знайомлячи напівмертвим гостям свою наречену, він повертає її обличчям до Сюзанни, і вона із жахом впізнає у ній ту НЕЗНАЙОМКУ, яка намагалась її задушити: «Но теперь лицо её было сильно тронута тлением, полуразложившаяся плоть отставала большими

лоскутьями, обнажая череп. Женщина подняла руку – точнее голую кость. Гремя и клацая, рука отвела фату и потянулась ко мне... Я была уже близка к истерике...» [1, с. 352].

Наречена-мумія простягає до Сюзанни свої руки-кістки («... рука мумии всё тянулась ко мне сквозь туман, удлиняясь и удлиняясь известково-белой хрупкой костью» [1, с. 352]), намагаючись запевнити Аарона, що сталася помилка й на її місці повинна бути Сюзанна: «Костлявая лапа мумии уже покачивалась, будто ветка над самой моей головой. Глазами, полными ужаса, я смотрела, как она медленно начала опускаться...» [1, с. 354]. Звільнившись від жаху, Сюзанна опиняється в обіймах Ендрю. Цікаво, що її вигук: «Она хотела меня убить! Хотела, чтобы я стала похожей на неё!» [1, с. 354] – стосується і подій з реальності, і видінь зі сну. Опис жахливого сну Сюзанни є цікавим не тільки з погляду готичної стилістики, але і як вияв «колективного несвідомого» (за Юнгом) або «психології несвідомого» (за Фройдом). «Дзеркальні» персонажі Аарон / Ендрю та Сюзанна / Незнайомка взаємозамінюються, грають ролі один одного: нареченою Аарона виявляється Незнайомка, котра, як помилково вважає Сюзанна, є дружиною Ендрю. Образ Сюзанни, у свою чергу, ніби роздвоюється: вона начебто впізнає себе в нареченій Аарона, але потім робить усе, щоб не опинитися на її місці («Я забрыкалась, отчаянно пытаюсь вытащить ноги из трясины и убежать от наступающей толпы. Оглашала воздух такими криками, какие никогда прежде не сходили из моей груди... Аарон, шагая сквозь туман, выступил вперёд и раскрыл объятия. Я закричала. Преследователи сомкнулись надо мной так тесно, что я начала задыхаться. Мерзкие костлявые пальцы коснулись волос. Весь туннель уже звенел от моих отчаянных воплей...» [1, с. 354]). Аарон залишився в минулому. Повернутися до нього – означає: вмерти. Сюзанна ж прагне до життя. ... А життя (майбутнє!) для неї асоціюється з коханням до Ендрю.

Спроба Ендрю приборкати жеребця – один з лейтмотивів оповіді. Цікаво, звичайно, провести паралель між сюжетними ситуаціями «Ендрю – Сюзанна» та «Ендрю – жеребець», тим паче, що вони декілька разів перетинаються. Тому, здається, не буде перебільшенням, якщо ми дозволимо собі припустити, що автор роману свідомо «заримувала» ці сюжетні ситуації. Дійсно, прагнення Ендрю підкорити серце Сюзанни співзвучно з бажанням підкорити своїй волі жеребця, який уже відчув привабливість свободи. Але якщо перше йому вдається без видимих зусиль (навпаки, навіть всупереч страхам, які малює уява героїні), то в другому випадку він зазнає фіаско. Не випадково в кінцівці роману ці сюжетні лінії в черговий раз перетинаються: на фоні маєтку, що горить, закохані нарешті поєднуються, і Ендрю не тільки не намагається ввійти, але й відганяє чорного жеребця: «Эндрю, нагнувшись, набрал полную горсть мелких камешков и один за другим принялся бросать их в прекрасное животное.

*Когда был пущен последний, жеребец запрокинул голову и поскакал в необъятную вольную ночь» [1, с. 383].*

Тільки в кінці роману Сандри Еббот «Ріка та троянда» всі загадковості отримують логічне пояснення. Стає зрозумілим, що лише бажання повернути втрачене минуле змушує батька Ендрю після багаторічної відсутності знову поселитися в «Бель Роз». Саме він дає об'яву в газету з пропозицією роботи в маєтку й потім запрошує на цю посаду Сюзанну, оскільки вона виявляється дивно схожою на його колишню дружину Христину. А Ендрю так само, як і Сюзанна, виявляється втягнутим у «гру» свого батька. Звідси і його нав'язлива ідея впіймати чорного жеребця: *«Этот чистокровный жеребец происходит от лучших скакунов, когда-либо выведенных на Юге... Скаковая конюшня «Бель Роз» считалась одной из лучших в стране. Наши лошади выигрывали практически все скачки в округе, и, когда случался неурожай, призовые деньги поддерживали хозяйство... теперь, когда лошади вкусили свободы, они хотят её сохранить! Но мы... загоним лошадей обратно в конюшни «Бель Роз».. Они снова будут участвовать в скачках, и на выигранные деньги мы восстановим имение. Всё здесь пойдёт как в прежние времена, до войны!» [1, с. 302].* Відмова від цієї ідеї символізує готовність героя позбутися залежності від батька (минулого!) і почати жити своїм життям – майбутнім!

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Американский готический роман. – Екатеринбург: Независимое издательское предприятие «91», 1992. – 384 с.
2. Заломкина Г. В. Поэтика пространства и времени в готическом сюжете / Галина Вениаминовна Заломкина. – Самара: Изд-во Самар. гос. ун-та, 2006. – 227 с.
3. Ковалькова Т. М. Готический канон в английской литературе второй половины XIX – начала XX вв / Татьяна Михайловна Ковалькова // Филологические заметки, 2002. – Саранск, 2002. – С. 50–54.
4. Полякова А. А. Готический роман: Жанровый канон и типологические разновидности / А.Полякова // Судьба жанра в литературном процессе. – Иркутск, 2005. – Вып. 2. – С. 145–156.
5. American horror fiction: From Brockden Brown to Stephen King / Ed. by Docherty V. Basingstoke ; L.: Macmillan, 1990. – 180 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Сергій Тузков** – доктор філологічних наук, професор кафедри зарубіжної літератури та компаративістики КДПУ ім. В. Винниченка.

*Наукові інтереси:* типологія літературного процесу.

**Інна Тузкова** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології КДПУ ім. В. Винниченка.

*Наукові інтереси:* класична англійська та американська літератури.